

AHLAK FELSEFESİ, BİLİMSEL ÖRNEKLEME VE AHLAK YARGILARININ GEÇERLİLİĞİ

Erdal CENGİZ*

Felsefe ya da özel olarak ahlak felsefesi ne işe yarar? Herhangi bir sorunun çözümünde felsefe, gündelik bir ahlaki sorunun yanıtında ahlak felsefesi nerede durmaktadır? Özel olarak ahlak felsefesi düşünüldüğünde, gündelik ahlak sorunlarımızın çözümünde gerçekten felsefeye ya da felsefeye bilgiye gereksinim duyulmakta mıdır? Gündelik yaşamımıza katkısı olmayan bir şey işe yaramaz olarak mı etiketlenmelidir? Ahlak felsefesinin işe yararlılığı uygulama alanlarına göre mi belirlenmelidir? Uygulama alanları uygulama biçimlerini genel bir kuramsal çerçeveye bağlı kalarak mı belirlemektedir? Eğer bütün uygulamalara örnek sağlayan bir kuramsal çerçeveden söz edilebilirse, bu kuramsal çerçevenin evrensel ve mutlak olması gerektiği savunulmalı mıdır? Eğer ahlak felsefesi çevre, tıp, medya, iletişim vb uygulama alanları için bir kuramsal çerçeve olacaksa, bu uygulama alanları için geçerli olabilecek varsayımları neler olmalıdır?

Bütün bu soruların yanıtı genel olarak ahlak felsefesinin alanının; eğer uygulama alanları varsa işe yararlılığının meşruiyetini gösterecektir. Bu çalışma, ahlak felsefesinin uygulama alanlarıyla olası ilişkilendirilme biçimlerini ve yöntemlerini sorgulamakta; uygulama alanlarına bağlı olarak etik yargılarının meşruiyetinin sağlanamayacağını ileri sürmekte, uygulama alanlarında başarılı sonuçlar sağladığı varsayılan kuramsal genellemelerin evrensel ve mutlak yargı biçimleri olarak tanımlanamayacağını savunmaktadır.

Bir uğraşın uygulama alanı, kuşkusuz, onun yararının ya da işe yararlılığının söz konusu edildiği ve uygulanabilirliğinin denetlendiği alandır. Buna göre, herhangi bir uğraşın işe yararlılığı, yararlılık sözcüğünden ötürü, pratik bir sorunla ilgili olup olmadığına bağlı görünmektedir. Bu durumda, ahlak felsefesi 'pratik bir sorunla ilgili midir?' biçiminde soru yeniden sorulabilir. Bu soru da, herhangi bir uğraşın pratik olması ya da pratik olmaması, bir başka deyişle pratik olması ya da kuramsal olması ne anlama gelmektedir biçimine dönüştürülebilir. O zaman soruları sondan başa doğru yanıtlamak, en çıkar yol görünmektedir.

Yanıta genel bir ayırım yapılarak başlanırsa belki sonuca ulaşmakta en kısa yol se-

* Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi.

çilmiş olacaktır. Bu genel ayırım, kuramsal ve pratik bilimler arasında çizilebilecek bir ayırımdır. Kuramsal bilimler, şeylerin doğası, genel yapısı ve işleyiş düzeni hakkında genel ilkeler ya da yasalar oluşturma uğraşısıdır biçiminde tanımlanabilir. Bu uğraşın belirgin özelliği, dile getirmiş olduğu varsayımların genelleyci olması olarak gösterilebilir. Genelleyici özellikteki varsayımlar, tanımlamalardan, betimlemelerden, açıklamalardan, yasalarından ve genelleştirmelerden oluşur. Pratik bilimler uygulamalı bilimler, daha doğrusu kuramsal bilimlerin uygulama alanları olarak tanımlanabilir. Asıl amacı olmasa da, kuramsal bilimlerin tek tek şeylere, tikel alanlara uygulanması pratik bilimlere alan açar. Örneğin, bir türü doğa bilimleri olan kuramsal bilimlerin teknolojik yansımaları pratik bilimler denilen teknoloji alanlarını yaratmaktadır: İnşaat teknolojisi ya da mühendisliği; otomobil teknolojisi ya da mühendisliği; tıp teknolojisi ya da mühendisliği gibi. O zaman, ikinci soruya bakarak doğa bilimlerinin işe yararlılığının mühendislik uygulamalarında ortaya çıktığını; bu yönüyle de pratik sorunların çözümünü sağladığı savlanabilir. İlk soruya dönüldüğünde, felsefenin ya da ahlak felsefesinin işe yararlılığı, sözü edilen alanın kuramsal bilgisinin ne türden pratik sorunların çözümünde kullanıldığına dayanmaktadır. Ne yapmam gerekir diye insanın kendisine yönelttiği bir sorunun yanıtı pratik bir uygulaması olan bir ahlak ilkesini benimsediğini gösterir ve günlük yaşamındaki kararlarını, davranışlarını kısaca pratik uygulamalarını belirler. Şunu yapmak gerekir biçiminde bir buyruğu, bir öğüdü ya da bir dilsel yargıyı başkasına ya da başkalarına yönelik olarak dile getirdiğinde, soyut genel bir ilkenin varlığını da dile getirmiş olur. Bu durumda, temel amacının günlük yaşam olmadığı varsayımıyla birlikte felsefenin soyut ve kuramsal bir etkinlik olduğu söylenebilir. Ancak işe yararlılık bakımından sürekli pratik bir bağ oluşturma zorunluluğu ortada durmaktadır. Belki, felsefenin, buradaki özel anlamıyla ahlak felsefesinin günlük yaşama ilişkin olduğu, pratik uygulamaları olduğu düşünülebilir ve bu düşünceye yol açan varsayımlar bir biçimde temellendirilebilir de. Bu temellendirme, bir eylemin ahlaklılığının gerekçelendirilmesinde kullanılacak bir ahlaki çerçevenin varlığına dayanmaktadır. Bu çerçeve sayesinde, bir eylemin ahlaklılığı ile eylemin değerlendirildiği ahlak ilkeleri arasında bir bağ oluşturulması olanaklı görülebilir.

Ahlak felsefesinin gündelik yaşamla bir bağı olduğunu savlamamızın bir yolu yukarıda değinilen kuramsal ve pratik bilimler arasındaki bağ benzetmesiyle olanaklı kılınabilir. Bu bağ, mühendislikle kuramsal bilimler arasında kurulan bağ gibi varsayılabilir. Örneğin, fizik bilimi mühendislik uygulamalarında kullanılabilir: Sürtünme katsayısı bilgisi otomobil lastiği üretiminde uygulanabilir ve kuramsal bir bilgi mühendislik uygulamasında kullanılarak pratik kullanımı olan bilimsel ve teknolojik bir ürün ortaya konulabilir. Bu türden bir kuramsal ve uygulamalı bilgi mühendislik örnekleme olarak tanımlanabilir ve bu örnekleme ahlak felsefesi ile uygulamalı etik arasındaki bağı meşurlaştırabilecek bir yöntem olarak ileri sürülebilir.

Bu örnekleme, kuramsal yönünü sağın bilimlerden almaktadır; yani, doğa bilimle-

rinin geliştirmiş olduğu genel yasalar, mühendislik bilimine tikel ya da tekil durumlar için örnekleme oluşturur. Daha açık bir deyişle, bilimsel yasalar mühendislik eliyle pratiğe uygulanır ve pratik bir sorunun yanıtı bilimsel ve ussal bir biçimde yasa aracılığıyla çözülmüş olur. Buna bilimsel açıklama modeli de denmektedir. Model bir yönüyle de genel yasanın doğruluğunun gösterilmesini sağlar. şÖyle ki, yasa aracılığla çözülen sorun yasanın geçerliliğini, doğruluğunu pekiştirir. Böylece hem pratik bir sorun çözülmüş olur hem de genel yasa meşruiyet kazanmış olur. Aynı biçimde, ahlak felsefesi de, aynı doğa bilimlerinin yaptđı gibi, bir takım genel ilkeler oluşturabilir; bu genel ilkelerden somut ahlak sorunlarına ilişkin yanıtlar türetilir ve ahlaki bir sorunla karşı karşıya kahındığında çözümler genel ilkenin aracılığıyla verilebilir. Somut bir ahlaki olay genel yasa ile açıklanmış olur; aynı zamanda somut olay da genel ahlak ilkesinin geçerliliğini pekiştirmiş olur. Bu durumda, felsefeci uğraş edindiği felsefe alanının, aynı bir mühendis gibi, bir uzman olarak; işini ussal, genel ilkelere bağlı yapan bilimsel bir kişi olarak tanımlanabilir.

Ancak böyle bir örneklemenin geçerliliği nedir? Sağın bilimler söz konusu olduğunda, bu bilimlerin uygulama alanlarıyla ilişkileri tümdengelsel bir yapı sergilemektedir. Sağın bilimlerin bir kavramsal çerçevenin ya da paradigmanın işığında yaratılan kuramların geçerliliği sağlamak için denetleme alanlarını tanımlamakta ve belirlemektedir. Örneğin, Thomas S. Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* adlı kitabında bilimsel bir uğraşın yöntemlerinin, sorunlarının ve başarı ölçütlerinin belirlenmesinde uygulayıcıların ya da uzmanların bağlı olduğu bir paradigmanın belirleyici işlevinden söz etmekte; belirli bir paradigma altında çalışan uzmanların paradigmanın ortaya koyduğu sorunlara ve onların çözümlerine karşı eleştirel olmayan bir tutum sergilediklerini belirtmektedir. Bütün uzmanların kabul ettiği bir kavramsal çerçevenin varlığı, kuramların ve varsayımların oluşturulmasında, bu kuramlara ilişkin sorular yaratılmasında, denetleme alanlarının ve yöntemlerinin belirlenmesinde birincil bir işlev görmektedir. Uygulayıcılar, denetleme alanlarını öngörülebilir, kestirilebilir ve gözlemlenebilir bir alan olarak belirlemede ve kendilerini alanın uzmanları olarak tanımlamaktadırlar. Böylece, örnekleme genel varsayımların uzman uygulayıcılar tarafından kestirilebilir, gözlemlenebilir ve denetlenebilir alana uygulanmasıyla işlemektedir.

Aynı örneklemenin, ahlak felsefesinin uygulama alanlarındaki geçerliliği nedir? Örneklemenin işleyebilmesi için, öncelikle bir paradigmaya gereksinim duyulmaktadır. Ahlak felsefesi tarihinde paradigma sayılabilecek üç temel yaklaşım değişik biçimleriyle kendilerini göstermişlerdir: erekselcilik, ödevcilik ve yarırcılık. En büyük savunucusu Aristoteles olan erekselcilik, bütün varlıkların bir ereği olduğunu; insanın ereği olan mutluluğun erdemlilikten geçtiğini ve her insanın adil bir toplumda iyi bir yaşam sürme ereğisiyle donatıldığını dile getirmektedir. Ödevcilik, insanın ussal bir varlık olduğu varsayımıyla ahlaki insanın kendisine ve başkalarına karşı bir ödev sorumluluğuyla davranmasının bilimi olarak tanımlanmaktadır. Yarırcılık, insanların kendi ya da başkalarının

mutluluklarını en üst düzeyde gerçekleştirme amacıyla ahlak kuralları geliştirdiklerini, kuralların kaynağının toplumsal yaşam içerisinde bulunduğunu varsaymaktadır. Kısa da değinilen bu üç yaklaşımdan erekselcilik ve yararcılık, ahlakın diğer bilimler gibi bilgisini tikel ya da tekil alanlarda kullanılabilir biçimde düzenlediğini, bu bilginin insanların genel eğilimini yansıttığını belirtmektedir.¹ Bu yaklaşımların varsayımlarıyla bilim öykünmesi ve örnekleme ele alınmakta, ahlak felsefesine uygulama alanı açılmaya çalışılmaktadır.

Bilim örneklemesinin işleyebilmesi için, öncelikle ahlak felsefesinin uygulayıcılarının ve uzmanlarının belirlenmesi ve tanımlanması gerekmektedir. Ahlak felsefesinin alanının tanımlanması uygulayıcısının da alanını tanımlayacaktır. Eğer ahlak felsefesi, ahlak terimlerinin, ahlak kavramlarının doğasını, içeriğini tanımlayan bir alan olarak belirlenirse bu durumda onun uygulayıcıları da kuramsal anlamda iş gören uzmanlar olarak tanımlanacaktır. Yani, ahlak felsefecilerinin uygulama alanı yine kuramsal çerçevede içerisinde kalacaktır. Bu durumda, ahlaki karar verme süreci pratik bir alana denk düştüğünden ahlak felsefecisinin uzmanlığı pratik alana yönelik bir uzmanlık olmayacaktır. Bu yüzden, ahlaki karar verme sürecinin uzmanları ahlak felsefecilerinden öte doğrudan sürecin içinde karar verme durumunda olanlar olacaktır. Çünkü kimi insanlar ahlaki davranışta ya da karar vermekte kimilerine göre daha iyi olabilirler; bu daha iyi insanlara ahlak uzmanları denilebilir ve bu uzmanlıkları özel bir bilgiye sahip olmaktan ziyade duyarlılıklarından ya da belli bir yaşam biçimine, ahlak ilkesine bağlılıktan kaynaklanabilir. Bu durumda, ahlak felsefesi alanının tek uzmanı olarak görülemeyecek, belki de tesadüfen bu alanın bir uzmanı olduğu söylenebilecektir. Öyleyse uzmanlık temellendirmesiyle, felsefenin doğa bilimlerine öykünmesine boş bir kuruntu olarak kalacaktır ve böyle bir temellendirme düşecektir.

İkinci olarak, ahlakın bilim olmadığı, doğa bilimleri gibi pratik alanla yan yana durmadığı varsayımıyla örnekleme karşı çıkılabilir: Çünkü, mühendislik kararlarında fizik biliminin yaptığı etkiyle, bir ahlaki davranışa karar vermede ahlak felsefesinin yaptığı etki aynı boyutta ve nitelikte değildir. Ahlaki kurallar, bilim yasaları gibi değildir çünkü ahlak kuralları, uzmanından bağımsız bir biçimde kendi tekniklerini ve kendi kavramlarını kullanarak uzun deneysel araştırmalar sonucunda bulunmuş bilim yasalarına benzememektedir. Böyle olunca, ahlak kuralları için en fazla terbiye kuralları denebilir; yetişme dönemimizde doğrunun ve yanlışın neler olduğunun ayırdına varabilme yetimiz de denebilir. Yetişkin ve akli başında her birimiz, iyinin ve kötünün neler olduğunu biliriz ve hepimiz ahlaki kararlarımızda bu türden bilgiye zaten sahibizdir. Kimilerinin bu kararları daha doğru bir biçimde vermesinin nedeni, sağduyusuyla kuralları gerçek durumlara uygulama becerisi; akli selim sahibi biri olması ve bunları uygulamaya istekliği olarak gösterilebilir.

¹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, I. Kitap Bölüm 3.

Üçüncü olarak, ahlak felsefesinin, ahlak kurallarının evrensel bilgisi olarak tanımlanmaması gerektiği ileri sürülebilir. Evrensel bilgi olamaz çünkü böyle bir bilginin olanaklılığı üzerine bir uğraş olarak tanımlar kendisini ahlak felsefesi. Bu durumda, ahlak felsefesinin konusu neyin doğru neyin yanlış olduğunu söylemek değil; doğruluğun ve yanlışlığın ölçütlerinin neler olmasına ilişkindir. Ahlak felsefecileri, ahlakın kaynağını ve ahlak kavramlarının insan doğası, buyruk, akıl, olgu gibi kavramlarla ilişkisini açıklamaya çalışırlar. Bu durumda, ahlak felsefesi aracılığıyla bilimsel bir bilginin elde edilmesi; bu yolla da tikel ya da tekil bir ahlak durumunun açıklanması amaçlanmaz. Yalnızca, doğru ya da yanlış gibi ahlak terimlerinin oluşum süreci tanımlanmaya çalışılır. Bu durumda, ahlak felsefesi bir bilim değildir; bu nedenle, bilim örnekleme geçersiz kalmaktadır.

Bu örnekleme en yakın duran ahlak felsefesi yaklaşımı olan yararçılıkta, en yüksek yarar ilkesinin, uygun ortamda somut ahlak kararlarının verilmesinde etkili olduğu varsayılmaktadır. Bu yaklaşım uygulamalı etik uğraşını bilimsel örnekleme; kuramsal bilim ile onun mühendislik uygulamasına denk düşürür görünmektedir. Ancak hazzın artırılması acının azaltılması ilkesine dayanan yararçı ahlak felsefesi, ahlakın temel kavramı olan iyi insan kavramından uzaklaşmış olur; örnekleme de geçersiz kalır.

Bu üç argüman, ahlak felsefesinin pratik bir yönü olmadığını; ahlaka ilişkin kararlarımızda ahlak felsefelerinde dile getirilen genel ilkelerin geçersiz olduğunu göstermektedir. Ancak, her üç argüman da, bilimsel örnekleme yöntemine dayanılarak ileri sürülmektedir.

Gündelik yaşamımızdaki ahlak yargılarının, ahlaka ilişkin kararlarımızın belirlenmesinde ahlak felsefesine pek iş düşmemektedir. Herkes, ahlak felsefesi eğitimi almasa bile, doğru davranışın ne olduğunu bilmektedir. O halde, ahlak felsefesi nerede iş görür? Etik yargıların meşruiyeti ya da etik nerededir? Yanıt belki etiğin en temel sorularından biri olan bir eylemi doğru kılan şey nedir sorusuna verilebilecek bir yanıtla sağlanabilir. Etik, doğru davranışı yanlış davranıştan ayıran özellikleri belirleyerek bu soruya yanıt verebilir. Örneğin, Ahmet ile Mehmet tartışmaktadır. Eğer Mehmet Ahmet'e değil de Ahmet Mehmet'e bir tokat atıyorsa, Ahmet haklı Mehmet haksız mıdır gerçekte? Ya da Ahmet Mehmet'e değil de Mehmet Ahmet'e bir tokat atıyorsa Mehmet haklı Ahmet haksız mıdır gerçekte? Ya da her ikisi yarı haklı yarı haksız mıdır? Ya da her ikisi bütünüyle haksız ya da bütünüyle haklı mıdır? İkisinin arasında, doğruyu kim bilecektir? Ya da bir hakem atamak hakkı haksızı belirleyebilecek midir? Ahmet kendisi gibi düşünen birinden hakemlik istediğinde, zaten Ahmet gibi düşündüğünden nasıl hakem sayılabilecektir? Ya da Mehmet kendisi gibi düşünen birinden hakemlik istediğinde, zaten Mehmet gibi düşündüğünden nasıl hakem sayılabilecektir? Hem Ahmet hem de Mehmet gibi düşünmeyen biri zaten onlar gibi düşünmediğinden nasıl hakem sayılabilecektir? Her ikisi gibi düşünen biri, zaten onlar gibi düşündüğünden nasıl hakem sayılacaktır? Bu yüzden, Ahmet, Mehmet ve hakemlik yapacak başkaları arasında doğruyu bilen hiç kimse olmayacaktır.

Ancak, birbirinin karşıtı iki davranıştan birinin haklı diğèrinin haksız olması kaçınılmaz bir biçimde açığa çıkmaktadır. Etik olmaksızın her hangi bir davranışın haklılığı gerekçelendirilemez de. Etik, en azından, bir bireyin, bir topluluğun, bir ulusun davranışının yargılanmasında bir takım ölçütler sunmalıdır. Örneğin, bir cinayetin, bir soykırımın bir ulusun yok edilmesinin bir etik değerlendirmesi olmalıdır. Organ hırsızlığının, gen mühendisliği teknolojilerinin, çevre sorunlarının, başkalarının haklarının etik bir içeriği olması gerekmektedir. Ya da insan yaşamının, çocuk haklarının, kadın haklarının tanınlanması etik bir değer içermelidir. Bütün bu sorunlar, ahlak kavramlarının bütünü üzerine kuramsal bir düşünce oluşturmak gerektiğini göstermektedir. Etik, yalnızca kendi sorunlarını çözmeye çalışan bir uğraş alanı gibi görünmektedir. Bilimsel açıklamalarda olduğu gibi tek tek olguları kuramsal çerçeve içerisinde uygun düşecek bir biçimde sıraya koyma işleminden çok, etik, kendisine yeni bakış açıları yaratan, yeni yönler bulmaya çalışan; kavramları arasında ayrımları belirginleştiren içe dönük bir uğraş olarak tanımlanmalıdır.